

DİYARBAKIR BAROSU
İNSAN HAKLARI MERKEZİ
GÖÇ VE İLTİCA KOMİSYONU

TÜRKİYE'DE MÜLTECİ HAKLARINA ERİŞİM SORUNLARI VE MÜLTECİLERİN MARUZ KALDIKLARI HAK İHLALLERİ RAPORU

HAZİRAN 2025

GİRİŞ

Uluslararası hukuk; uluslararası ilişkilerdeki normları, anlaşmaları ve uygulamaları düzenleyen bir hukuk dalı olması sebebiyle insan hakları, savaş hukuku ve mülteci hukuku gibi alanlarda önemli bir rol oynamaktadır.

Uluslararası hukukun bir parçası olarak mülteci kavramına, Cenevre Sözleşmesi ile insan hakları çerçevesinde mültecilere tanınan haklarını tanımlayarak ve hak ihlallerine odaklanarak güncel çözüm yollarını ele almak üzere işlerlik kazandırılabilir.

I. Mülteci Kavramı

Mülteci kavramı, uluslararası hukukun önemli bir unsuru olarak kabul edilir. Genel olarak mülteci; korku veya zulüm nedeniyle doğduğu ülkesinden kaçmak zorunda kalan ve başka bir ülkeye sığınan bir kişiyi ifade eder. Mülteci statüsü, sığınmacıların uluslararası koruma ve haklardan yararlanmasını sağlar.

Mülteci kavramı, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Protokolü'nde ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi'ne göre bir mülteci; "ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği ve siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrayan veya hakları ve özgürlükleri ihlal edilen kişi" olarak tanımlanır. Bu tanıma ek olarak protokol, 1951'den sonra ortaya çıkan mülteci durumlarına da koruma sağlar.

II. Uluslararası Hukuk ve Mülteci Hakları

Uluslararası hukuk, mültecilere tanınan haklara dair çeşitli belgelerle mülteci koruması sağlamaktadır. Cenevre Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, mültecilere tanınan hak ve sorumlulukları ayrıntılı bir şekilde düzenler. Tam adı “Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme” olan Cenevre Sözleşmesi 1951 yılında imzalanmış, Türkiye ise 1961 yılında bu sözleşmeye taraf olmuştur.

Cenevre Sözleşmesi Mültecilere Aşağıdaki Temel Hakları Tanır:

1. Non-Refoulement İlkesi ve Sınır Dışı Edilmeye Karşı Koruma:

Bu ilke, mültecilerin sınır dışı edilmemelerini ve zulme uğradıkları ülkeye geri gönderilmemelerini sağlar. Mülteciler, zulüm ve tehlike altında oldukları için sığındıkları ülkeler tarafından korunmalı ve zulme uğradıkları ülkeye iade edilmemelidir. Yasal olarak ülkede bulunan mülteciler, ulusal güvenlik veya kamu düzeni nedenleri dışında sınır dışı edilemezler. Sınır dışı kararları, yasal prosedürlere uygun olarak alınmalıdır.

2. Yaşam Hakkı:

Mültecilere yaşama hakkı tanınmalıdır. Temel insani ihtiyaçlarını karşılamaları için gerekli olan sağlık hizmetleri, barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlar sağlanmalıdır. Mülteciler, insan haklarına saygı gösterilerek yaşama hakkına sahip olmalıdır.

3. Eğitim Hakkı:

Mültecilerin eğitime erişimi sağlanmalıdır. Eğitim, mültecilerin topluma entegrasyonu ve gelecekteki gelişimleri için önemli bir unsurdur. Mültecilere ırk, dil, cinsiyet veya sosyal durumlarına bakılmaksızın eşit eğitim imkanı sunulmalıdır.

4. Çalışma Hakkı:

Mülteciler çalışma hakkına sahip olmalıdır. İstihdam imkanları, mültecilerin kendi geçimlerini sağlamaları ve bağımsız bir yaşam sürebilmeleri için önemlidir. Mültecilere adil çalışma koşulları sağlanmalı ve ayrımcılık yapılmamalıdır.

5. Aile Birleşimi:

Mültecilerin aileleriyle bir araya gelme hakları vardır. Aile birleşimi, mültecilerin sosyal destek ve bağları sürdürebilmeleri için önemlidir. Mültecilerin aileleriyle bir araya gelmeleri, aile bütünlüğüne saygı gösterilmesi açısından önemli olup mültecilerin topluma entegrasyonunu kolaylaştırır.

6. Hukuk Önünde Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı:

Mülteciler, bulundukları ülkede kendi vatandaşlarıyla benzer haklara sahiptir. Bu; mahkemelere erişim, mülkiyet edinme ve sözleşme yapma gibi hakları içerir. Sözleşmeye taraf devletler mültecilere ırk, din veya geldikleri ülke gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapmamakla yükümlüdür.

7. Sosyal Güvenlik Hakkı:

Mülteciler, bulundukları ülkenin sosyal güvenlik sistemlerinden, vatandaşlarına uygulanan koşullarda yararlanma hakkına sahiptir.

8. Seyahat Özgürlüğü: Yasal olarak ülkede ikamet eden mültecilere, ülke içinde serbestçe hareket etme ve ikamet yeri seçme hakkı tanınır.

9. İdari Yardım:

Mültecilere, haklarını kullanabilmeleri için gerekli olan idari yardım sağlanır.

10. Dini Özgürlük:

Mültecilere, dini inançlarını serbestçe yaşama ve çocuklarına dini eğitim verme hakkı tanınır.

İlerleyen Haklar:

Bazı haklar, mültecinin sığındığı ülke ile kurduğu bağın derinliğine göre aşamalı olarak tanınır. Örneğin, ülkede daha uzun süre yasal olarak ikamet eden mültecilere daha geniş çalışma hakları veya konut edinme hakkı tanınabilir.

Türkiye'nin Çekinceleri:

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olurken "coğrafi sınırlama" çekincesi koymuştur. Bu çekince, Türkiye'nin sözleşme hükümlerini yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylar nedeniyle mülteci statüsü arayan kişilere uygulayacağı anlamına gelmektedir.

Bu çekincenin temel sonuçları şunlardır:

- **Avrupa Dışından Gelenlerin Mülteci Statüsünde Sayılmaması :** Avrupa dışındaki ülkelerden (örneğin Suriye, Afganistan, Irak gibi) Türkiye'ye sığınan kişiler, Cenevre Sözleşmesi kapsamında "mülteci" olarak kabul edilmezler.
- **Farklı Statüler Uygulanır:** Türkiye, Avrupa dışından gelen sığınmacılara farklı statüler uygulamaktadır. Bunlardan en yaygın olanları:
  - **Şartlı Mülteci:** Avrupa dışındaki olaylar nedeniyle mülteci tanımındaki şartlara sahip olduğunu iddia ederek üçüncü ülkelere iltica etmek üzere Türkiye'den uluslararası koruma talep eden kişidir. Bu kişiler, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından başka ülkelere yerleştirilene kadar Türkiye'de kalırlar.

- **Geçici Koruma:** Özellikle Suriye'deki iç savaş nedeniyle Türkiye'ye kitlesel olarak sığınan kişilere uygulanan bir statüdür. Bu statü, bu kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve belirli haklardan yararlanmalarını sağlar; ancak Cenevre Sözleşmesindeki mülteci statüsünden farklıdır.

Türkiye'nin bu çekincesi, uluslararası hukuk ve uygulamalar açısından zaman zaman eleştirilmektedir.

Zira uluslararası hukukta mülteciliğin tanımı coğrafi bir sınırlamaya tabi tutulmamaktadır. Ancak Türkiye, kendi güvenlik kaygıları ve bölgesel dinamikler nedeniyle bu çekincesini sürdürmektedir.

Özetle, Türkiye'nin Cenevre Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi sınırlama çekincesi, ülkenin mülteci tanımını ve buna bağlı olarak mültecilere sağladığı hakları önemli ölçüde etkilemektedir.

Avrupa dışından gelen sığınmacılar, sözleşmenin tam kapsamından yararlanamamakta ve farklı hukuki statüler altında değerlendirilmektedirler.

III. Mülteci Krizi ve Uluslararası Müdahale

Son yıllarda mülteci krizleri dünya genelinde artmış ve uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir. Bu krizler; savaşlar, iç çatışmalar, doğal afetler veya insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Mülteci krizleri, sığınmacıların insan haklarına ve temel ihtiyaçlara erişimlerini kısıtlamaktadır.

Uluslararası hukuk, mülteci krizlerine çeşitli mekanizmalar ve uluslararası yardım kuruluşları aracılığıyla müdahalede bulunma olanağı sağlamaktadır. Bu mekanizmalar, mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve korumaya yönelik çabaları koordine etmekte ayrıca, mülteci krizlerinin temel nedenlerini ele almak ve çözümler bulmak için uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir.

IV. Mülteci Hukuku ve İnsan Hakları

Mülteci hukuku ve insan hakları arasında güçlü bir ilişki vardır. Mülteci hakları, evrensel insan hakları ilkelerine dayanır. Mültecilere sağlanan koruma ve haklar, insan onurunun korunmasını ve eşitlik ilkesini yansıtır.

Mülteci krizleri, uluslararası toplumun mültecilerin insan haklarına saygılı bir şekilde korunması ve desteklenmesi için önemli adımlar atılmasını gerektirir. Mülteci haklarının korunması, uluslararası hukuka ve insan hakları normlarına bağlılığı gerektirir. Devletler, mültecilerin insan haklarına saygı göstermeli ve mültecilere yönelik ayrımcılık, kötü muamele veya zulmü önlemek için gerekli tedbirleri almalıdır.

V. Türkiye’de Mülteci Olmak

Dünya genelinde artan çatışma ve şiddet ortamı ile insan hakları ihlalleri ve ekonomik krizler; göç eden, iltica arayan ve zorla yerinden edilen insan sayısının artmasına sebep olmuştur. Uluslararası koruma arayan ve göç etmek zorunda kalan insan sayısının artması, uluslararası geçiş güzergahı üzerinde olması sebebiyle Türkiye’yi doğrudan etkilemektedir. En çok uluslararası korumaya başvuran üç uyruk arasında Afganistan, Ukrayna ve İran yer almaktadır.

Türkiye'deki toplam mülteci sayısını kesin olarak belirtmek karmaşıktır çünkü Göç İdaresi Başkanlığı farklı kategorilerde veri yayınlamaktadır.

En Son Verilere Göre (Mayıs 2025):

- **Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Sayısı: 6 Mayıs 2025 itibarıyla 2.758.039 kişi.**
- **Uluslararası Koruma Statüsündeki Diğer Mülteciler:** Bu kategoriye, Avrupa dışından gelip mülteci statüsü alan (sayıları Suriyelilere göre çok daha azdır) ve uluslararası koruma başvuru sahibi kişiler dahildir. Bu kişilerin güncel sayısı net olarak belirtilmemektedir ancak **17 Nisan 2025 itibarıyla 72.777 kişinin oturma iznine sahip olduğu bilgisi bulunmaktadır. Uluslararası koruma başvuru sahibi sayısı bu rakama dahil değildir.**
- **İkamet İzniyle Kalan Yabancılar: 21 Nisan 2025 itibarıyla 1.082.083 kişi. Bu sayıya mülteciler de dahil olabilir ancak net bir ayırım yapılmamıştır.**

(Yukarıdaki veriler Türkiye’de yaşayan düzensiz mültecileri kapsamamaktadır.)

Türkiye'de farklı statülerde bulunan çok sayıda yabancı bulunmaktadır. "Mülteci" kavramı Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi sınırlama nedeniyle Avrupa'dan gelenler için doğrudan kullanılırken, Avrupa dışından gelenler genellikle "geçici koruma" veya "şartlı mülteci" statüsündedir.

Göç İdaresi Başkanlığı'nın en son yayınladığı ve net olarak "mülteci" olarak tanımladığı sayı, geçici koruma altındaki 2.758.039 Suriyeli ve uluslararası koruma statüsündeki diğer kişilerdir (sayıları net olmamakla birlikte oturma izni olan 72.777 kişi).

Birçok ülkede meydana gelen çatışma ve şiddet olayları sebebiyle, tarafı olduğu uluslararası sözleşmelerin yanı sıra, Türkiye'de yasal düzenleme yapılması zorunlu hale gelmiştir. Göç ve iltica hukuku alanına ilişkin Türkiye'de ilk yasal düzenleme 04/04/2013 tarihli 6458 sayılı Kanun'un ile yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Türkiye'nin mülteciler konusundaki uluslararası yükümlülükleri de Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol çerçevesinde belirlenmiştir. Ancak, Türkiye'nin 1951 Sözleşmesindeki "coğrafi çekincesi" nedeni ile Türkiye sadece Avrupa'dan gelen kişileri "mülteci" statüsünde kabul etmekte olup Türkiye'deki Suriyelilere "mülteci" statüsü verilmemektedir. Ülkemize sığınan Suriyeliler geçici koruma statüsü altındadır. Afganistan, Ukrayna ve İran uyruklu olanlar ise uluslararası koruma statüsündedir.

Genel anlamda mültecilerin Türkiye’de yaşamış oldukları sorunlar aşağıda belirtilen başlıklarda toplanabilir:

Dil sorunu, resmi iş ve işlemlerde karşılaşılan zorluklar, yabancı kimlik belgesi sorunu, resmi belgelerdeki eksiklikler-hatalar, maddi sorunlar, iş piyasasından dışlanma ve eşit olmayan çalışma koşulları, ayrımcılık ve sosyal dışlanma, psikososyal sorunlar ve psikolojik zorluklar, sağlık hizmetlerine erişim sorunu, barınma sorunları, aile içi sorunlar, eğitim sorunları, çalıştırılan çocuklar, Türkiye’ye uyum sağlama konusundaki sorunlar, sosyal destek almamak, sosyal hizmet hakkında bilgi eksikliği...

1) Mülteciler resmî işlerini hallederken bir takım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların uygulamadaki karmaşadan ve yine uygulamadaki kararların sıklıkla değişmesi ile dil bilmemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Birbirinden farklı belgelerin istenmesi, kimlik bilgilerinin kayıt altına alınması sırasında gerçekleşen yanlışlıklar mültecilerin resmî dairelerdeki işlerini zorlaştırmaktadır. Uzun süredir ülke genelinde yeni kayıt alınmaması, kayıt alınanların ise başka illere gidememesi yalnızca kaydının olduğu ilde kalabilmesi, aile fertleri ile bir arada aynı şehirde yaşayamaması ve kendisinin yargılandığı bir ceza dosyasının olması halinde hakkında sınır dışı kararı verilmesinin söz konusu olması gibi sorunlar mültecileri oldukça zora sokmaktadır.

2) Mültecilerin yaşamış olduğu en önemli problemlerden biri maddi sorunlardır. Ev kirasını ödeme, temel ihtiyaçlarını karşılama ve maddi yardıma ulaşma noktasında zorlanmaktadırlar. Türkiye'deki hayat pahalılığı da bu hususta ayrıca olumsuz etki yaratmaktadır. mültecilerin uzun saatler çalışıp karşılığında düşük ücretler almaları, asıl mesleklerinden farklı işlerde çalıştırılmaları ve sigortasız bir şekilde çalıştırılmaları kendilerini maddi ve manevi açıdan olumsuz etkilemektedir.

3) Mülteciler, sıklıkla toplum tarafından kötü davranışlara ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Farklı siyasi çevrelerden gelen politikalar, mültecilere karşı olumsuz bakış açısı gibi bir çok sebep toplumun dinamiğini etkilediğinden; hayatın her alanında kötü muamele görme, her tür şiddete maruz kalma ve dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

4) Mültecilerin karşılaştığı önemli sorunlardan bir diğeri barınma sorunudur. Aylık gelirlerinin büyük bir kısmı barınma masrafına ayrılmasına rağmen fiziksel koşulları yetersiz olan evlerde yaşamaktadırlar. Mülteci olmaları sebebiyle ev bulmakta ayrıca zorlanmakta, ev sahiplerinin kendilerinin günlük hayatına müdahalesine maruz kalmaktadırlar. Ev kiralılarının yüksek olmasından dolayı bazı mülteciler birkaç aile beraber yaşamaktadır.

5) Okullarda mülteci çocuklarla yeterince ilgilenilmemesi ve böylece mültecilerin eğitime erişim sorunu yaşaması, mülteci velilerin belli başlı belge eksikliğinden kaynaklı olarak çocuklarını okula gönderememesi, kimlik belgesinin farklı bir şehirde kayıtlı olmasından dolayı çocukların eğitimden mahrum kalmaları; mültecilerin eğitim alanından karşılaşmış oldukları sorunlardandır. Ayrıca çalışmak zorunda kaldığı için eğitim hayatını yarıda bırakmak durumunda kalan çocuklar da vardır. Mülteci öğrencilerin okul ortamında akran zorbalığına maruz kalması da yaygın ve ciddi bir sorundur. Farklı bir ülkeden gelmiş olmaları, yeni bir kültüre adapte olmaya çalışmaları, dil bariyerleri ve bazen yaşadıkları travmatik deneyimler onları akran zorbalığı için savunmasız hale getirebilmektedir.

6) Mülteciler sağlık hakkından yararlanma ve sosyal destek alma konularında da güçlük çekmektedir. Sağlığa erişim konusunda, dil bilmemenin anlama ve anlaşılma noktasında sorunlara neden olduğu görülmektedir. Mülteciler nereden sosyal destek ve sosyal hizmet alabilecekleri konusunda bilgi sahibi değildirler. Bu konudaki desteğe de ulaşamamaktadırlar.

Bu kapsamda Diyarbakır Barosu İnsan Hakları Merkezi Göç ve İltica Komisyonu olarak mültecilerin haklara erişimi noktasında çalışmalarımızı sürdürmekteyiz.

VI. Maraş Merkezli Deprem Zamanında Mültecilerin Maruz Kaldığı Kötü Muamele

6 Şubat tarihinde gerçekleşen iki büyük deprem, 11 ilde büyük yıkıma yol açmış ve birçok ülkede mülteciler de dahil olmak üzere çok sayıda insan tarafından hissedilmiştir. Deprem sonucunda binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve yüz binlerce kişi yaralanmıştır.

Depremzede Mültecilerin Durumu:

Depremden etkilenen bölgelerde, uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamında 2 milyondan fazla mültecinin yaşadığı bilinmektedir. Ancak, deprem sonrasında mültecilerin yaşadığı zorluklar katlanmış, Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yayınlanan “Deprem Mağduru Yabancıların Yol İzni Talepleri Hakkında Genelge” ile birlikte mültecilerin seyahatlerinin kolaylaştırılması gerekirken uygulamada zorluklar devam etmiştir.

- Seyahat Kısıtlamaları: Söz ettiğimiz genelgeye göre, depremden etkilenen bölgelerde uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki mültecilerin yol izin belgesi uygulaması kaldırılmıştır. Bu da mültecilerin deprem bölgesinden başka bir şehre seyahat etmelerinin İstanbul hariç, yol izin belgesi olmadan mümkün olacağı anlamına gelmektedir. Ancak uygulamada bu genelgenin depremzede mültecilerin içinde bulundukları durum ile ilgili herhangi bir iyileştirme sağlamadığı görülmekle birlikte; mültecilerin kendi imkanlarıyla başka bir şehre geçişleri yasaklanmış ve hava yolu ile nakilleri engellenmiştir. Mülteciler, tahliye noktalarına başvurarak sadece bulundukları yerlerdeki tahliyelerini talep edebilmektedir.

Muhtemel Tepkiler ile Mevcut Politikaların Birbirleri Üzerindeki Etkileri:

Devlet, deprem bölgesini yeniden inşa etme ve bu süreçte depremzedeleri diğer şehirlere yerleştirme çabasıyla birlikte, mültecilerin başka illere yönlendirilmesi konusunda çekimser davranmaktadır. Bu durum, mevcut koşullar ve şehirlerin altyapı ve üstyapı sorunları sebebiyle gerçekleşmektedir. Hükümet, sürecin hassas yapısı ve mültecilere yönelik önceden var olan tepkilerin dikkate alınması gerektiğinin farkındadır. Mülteciler sürekli hedef gösterildiği için, yerleşim bölgelerindeki tepkilerin özellikle mültecilerin yerleşeceği bölgelerde daha da yoğunlaşabileceği öngörülmektedir. Bu sebeple, Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yayımlanan genelgede, barınma ve ekonomik yeterlilikleri olan mültecilere sadece 90 günlük bir barınma izni verileceği belirtilmiştir. Gerekli bulunduğu zamanlarda süre uzatımı yapılmıştır.

Savaş, çatışma, politik vb. nedenlerden dolayı oluşan göçün sonucunda Ortadoğu'nun çeşitli bölge ve ülkelerinden gelen mülteciler diğer her birey gibi insan haklarına sahiptir. Bir bireyin bir hakka sahip olması ancak ve ancak bu hakkın kullanılabilmesinden geçer. Devlet tarafından bu hakların kullanılabilmesi adına hukuki, siyasi ve sosyal alanlar olmak üzere geniş alanların açılması gerekmektedir. Ülkelerin iç döngülerinde bu alanları sağlamamaları üzerine mülteciler, salt insan olmalarından dolayı doğuştan sahip oldukları haklarına bile erişememektedir. Mültecilerin günümüzde kendi haklarına erişim noktasında bu kadar zorlukla karşı karşıya kalmaları bir yana dursun; mülteci olmalarından dolayı sosyal ve ekonomik anlamda yaşanan krizlerin nedeni olarak gösterilmektedirler. Gerek siyasetin gerekse de toplumun yer yer bu krizler vb. durumlardan etkilenmeleri üzerine, mültecilere yönelik mülteci karşıtı nefret ve ayrımcılık, huzur ve sükunu bozma ile halkı kin ve düşmanlığa sevk etme suçları rutin olarak işlenmektedir.

Sonuç itibariyle;

Ülkeye geliş anlarından beri ikincil konumda olan mülteciler 06.02.2023 tarihinde yaşanan deprem ve sonrası dönemde tekrar ve tekrar hedef gösterilmiştir. Çoğu ili vuran bu depremde mülteciler de deprem bölgelerindeki diğer insanlar gibi depremzede idiler. Mültecilerin deprem öncesi dönemde maruz kaldıkları kötü muameleler depremle birlikte katlanmış durumdadır. Arama kurtarma çalışmalarının yetersiz olmasından ötürü deprem alanına inen ve halkla birlikte çalışmalar yürüten mülteciler, yağmacı olmalarından bahisle şiddete maruz kalmışlardır. Bu süre zarfında özellikle sosyal medyada "mülteci/yagmacı" bilinciyle hareket edilmiş ve mülteciler hedef gösterilmiştir.

Durum böyle iken yağmacı oldukları gerekçesiyle mültecilerin sınır dışı edilmeleri konusunda çeşitli tweet ve Instagram postları atılmıştır. Depremzede olup aynı zamanda ülkenin vatandaşı olan kişiler için bile yeterli çadırın olmadığından bahisle mültecilerin bu noktada ülkeye yük olduğu hususu tartışıl gelmiş ve çözüm olarak travmasını hala atlatamamış, eşi dostu enkazda olan depremzede mülteciler de dahil tüm mültecilerin sınır dışı edilmesi noktasında toplumun talepleri olmuştur.

Tüm bunların neticesinde medyaya mültecilerin şiddete uğradığı haberleri düşmüştür. Bu dönem zarfında Kanunu kendisi çıkaran ve uygulayanlar yüzünden mültecilerin daha iyi yaşamak adına çıktıkları yolda, yaşadıkları elem ve dram artmıştır.

Savaştan kurtulduğuna sevinen ve halihazırda savaş travmasını atlatamamış mültecilerden; depremden kurtulan depremzede mülteciler, diğer depremedeler gibi aynı imkanlardan yararlanamamıştır. Bunlardan bir tanesi çevirmenlik hizmetinden her mültecinin yararlanmamış olmasıdır ki bunun sonucunda mülteciler yetkililere, alana inen gönüllülere meramını anlatmada zorluklar yaşamıştır. Deprem anında mülteci yurttaş fark etmeksizin tüm depremedelerin ortak noktası yaşadıkları dram, yıkım ve travmalar olup bu hususlarda mültecilerle eşitlenmeler olmuştur. Lakin buna rağmen; enkaz alanlarında mülteciler zayıf halka görülüp kendilerine yağmacı vb. sıfatlar yakıştırılarak şiddete açık hale gelmişlerdir.

VII. Mültecilere Karşı İşlenen Nefret Ve Ayrımcılık Suçu

Bilindiği üzere mültecilere karşı işlenen ayrımcılık ve nefret suçları Türk Ceza Kanununda çoğu yönüyle düzenlenmiş olmasına rağmen, cezalandırma mekanizmasının işlerliği noktasında eksiklikler mevcuttur. Mekanizmanın işlerliğinde eksikliklerin olmasından dolayı, mülteci karşıtı söylemler ile eylemlerin önü alınamaz hale gelmiştir.

Ayrımcılık; ırk, etnik köken, cinsiyet, din gibi bir takım sebeplere dayanarak, kişilere karşı uygun olmayan, farklı davranışlarda bulunulmasıdır. (Asuman Aytekin a.g.e s.107) Bu suçun işlenmesindeki ana neden, mültecilerin aidiyetleri nedeniyle takınılan ön yargılı tutumdur.

T.C. Anayasası 10. maddesinde, “ayrımcılık yasağı”, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 26. maddesinde ise “hukuken ayrımcılığa karşı korunma” düzenlenmiş olup; TCK’nın 3. maddesi ile de, “Kanunun uygulanmasında ayrımcılık” yasaklanmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGIT) tanımına göre; Mağdurun mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek veya hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir gruba gerçek ya da öyle algılanan bağı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her türlü fiil mezkur suç oluşturur. Ve yine Avrupa Konseyinin nefret söylemine ilişkin resmi tanımına göre nefret suçu; birine veyahut bir gruba karşı ırk, dil, din, cinsiyet ve cinsel yönelim gibi durumlara karşı oluşmuş ön yargı sebebiyle işlenen ve genellikle şiddet içeren suçlardır. Irksal nefreti, yabancı düşmanlığını, anti-semitizmi ve hoşgörüsüzlüğü yayan, teşvik eden, destekleyen ya da haklı çıkarmaya çalışan her türlü düşünce açıklaması nefret söylemini oluşturmaktadır.

6529 sayılı Türk Ceza Kanunu madde 122'nin gerekçesinde “Nefret suçlarında hedef, mağdurdan öte mağdurun üyesi olduğu sosyal gruptur. Fail için ise önyargı, açık veya örtülü şekilde suçun işlenme motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrımcılık temelli olması nedeniyle nefret suçu, fail ve mağdur ile birlikte tüm toplumu yakından etkilemektedir. Bu kapsamda Türk Ceza Adalet Sistemine daha uygun olacak şekilde TCK'da, ayrımcılık suçuyla birlikte nefret suçu da düzenlenmektedir.” ifadesi ile TCK 122. maddesinin, nefret suçunu da düzenlendiği vurgulanmıştır.

Nefret suçları iki unsurdan oluşur:

1. Önyargılı saik ve ceza gerektiren bir eylem.
2. Suç eyleminin belirli bir saik ile işlenmesidir.

Nefret suçunun birinci bileşeni, genel ceza kanununa göre suç niteliği taşıyan bir eylemin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yasal hükümlerde ülkeden ülkeye küçük farklılıklar olduğu için, suç teşkil eden eylem türlerinde de bazı ayrılıklar söz konusudur; ancak birçok devlet, aynı tip şiddet eylemlerini suç kapsamına almıştır. Nefret suçları her zaman temel bir suçun ortaya çıkmasını gerektirir. Temel suç yoksa, nefret suçu da yoktur. Nefret suçunun ikinci bileşeni, suç eyleminin belirli bir saik ile işlenmesidir; bu özel saik ise önyargıdır. Nefret suçunu diğer adi suçlardan ayıran unsur bu önyargı saikidir. Bu; failin suçun hedefini, herhangi bir özellik temelinde kasten seçtiği anlamına gelmektedir (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Nefret Suçu Yasaları Kılavuzu). Burada özellikle üzerinde durulması gereken husus ön yargı kavramıdır. Ön yargının özünde farklılıkların benimsenmesi, bu farklılıklarla eşit olunmadığı düşüncesi yatar.

Bu eşit olmama düşüncesinin altında da sahip olduğumuz kimliklerimizle bir diğer kişinin kimlikleri arasında bir hiyerarşi kurmak yatar.

TCK bağlamında bu suçlar ele alındığında mağdurun sıfatında bir özelleşmeye gidilmeden yani yurttaş-mülteci gibi bir ayırım olmadan ilgili suçun düzenlendiğini görmekteyiz. Lakin bu suçun mağdurlarının mülteciler olması halinde hukuki mekanizmanın işlevsel olmadığını görebiliyoruz. Şüphesizdir ki bunun önüne geçmek adına karar mekanizmalarına büyük sorumluluk düşmektedir.

VIII. Mültecilere Karşı İşlenen Kişilerin Huzur Ve Sükununu Bozma Suçu

Mültecilere karşı salt mülteci olmalarından kaynaklı olarak işlenen bir diğer suç ise TCK madde 123'te düzenlenen kişilerin huzur ve sükununu bozma suçudur. Bu suç hürriyete karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiş olup korunan hukuki değerler kişinin /mağdurun iç huzuru, karar verme ve hareket özgürlüğüdür. Mülteciler savaş, iç çatışma vb. nedenlerden ötürü göçe maruz kalmalarından sonra yaşamak ve hayatlarını idame ettirebilmek adına göç ettikleri ülkelerde, o ülkenin siyasi ve sosyal krizlerinin süjesi haline gelmişlerdir.

TCK 123. Maddeye göre kişilerin huzur ve sükununu bozma suçu aşağıdaki herhangi bir hareketin yapılması ile oluşur:

- a. Israrla Telefon Edilmesi,
- b. Israrla Gürültü Yapılması,
- c. Israrla Hukuka Aykırı Başka Bir Davranışta Bulunulması

TCK'da ele alınan bu suçun mağduru sadece o ülkenin yurttaşını değil mültecileri de kapsamaktadır. Bu suç çoğunlukla "Israrla Hukuka Aykırı Başka Bir Davranışta Bulunulması" hareketiyle gerçekleşmektedir.

TCK'da bu suç düzenlenirken mağdur noktasında herhangi bir ayrıma gidilmemesine rağmen uygulamada görülen eksiklikler, bir devletin sınırları içerisinde egemenliğinden kaynaklanan ve bunun sonucunda uygulanan mülkilik ilkesine de ters düşmektedir.

Nitekim; suçu işleyen veya suçtan zarar gören kişinin uyruğuna bakılmaksızın fiilin işlendiği devletin ceza yasasının o fiil hakkında uygulanmasını ifade eden ilkeye mülkilik (ülkesellik) ilkesi denir (Tezcan vd.,2014: 80). Bu tanımla yola çıkacak olursak bu suçun mağdurunun mülteci olup olmadığına bakılmaksızın her koşulda gerekli müeyyidenin uygulanması gerekirken bundan imtina edilmesi hali mülkilik ilkesine ve haliyle devletlerin egemenlik anlayışının getirdiği yargı yetkisine ters düşmektedir. Unutulmamalıdır ki; hukukun uygulanması mağdurun sıfatından ari bir şekilde olmalıdır. Belli siyasal hakların kullanılması vb. haklar hariç hukukun uygulanması ve hakların yerine getirilmesi için mağdurun sıfatına, aidiyeti olduğu kültüre, ırkına, dini inancına bakılmamalıdır. Nitekim; mülteciler geldikleri ülkelerin vatandaşı, yurttaşı olamasalar da kendilerinin birer insan olduğundan yola çıkarak hukukun kendilerine uygulanabilir olmasını sağlamak gerekir.

IX. Mültecilere Karşı İşlenen Halkı Kin Ve Düşmanlığa Sevk Etme Suçu

Bu suç TCK madde 216'da ele alınmış olup şu şekildedir:

“(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesim aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Halkın bir kesimini sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır."

Bu suç somut tehlike suçu olup bu suçun TCK bağlamında cezalandırılabilmesi için halkın kin ve düşmanlığa tahrik edilmiş olması yeterli değildir. Bu fiilin cezalandırılabilmesi için fiil nedeniyle ayrıca kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması gerekir.

Mülteciler ele alındığında mülteci karşıtı herhangi bir ifade bir başka kişiyi mülteciye- mültecilere yönelten bir aktiflik yaratmıyorsa bu suçun olduğundan bahsedilemez. Lakin somut bir tehlike olmamasına karşılık olarak sarf edilen mülteci karşıtı sözlerin düşünce özgürlüğü kapsamına alınmaması gerekmektedir. Bunun düşünce özgürlüğü bağlamında ele alınması halinde Kanunun dolaylı dolanması söz konusu olur ki bu durum hukukumuzca uygun görülmemektedir. Öte yandan mültecinin orijininden, kültüründen, inanışından vb. nedenlerden ötürü söylenen karşıt sözler halkı kin ve düşmanlığa sevk etmese dahi nefret ve ayrımcılık suçunu oluşturmaktadır.

Ülkemiz ele alındığında ilk olarak söylenebilir ki enflasyonist düzenden kaynaklı ekonomik kriz ve bunun yansımaları ile sosyal alanda yaşanan sıkıntılar, siyasal perspektifte 2023 yılının seçiminde mültecilerin oy kullanmaları gerektiği ya da gerekmediği, ülkedeki varlıklarının asayışı bertaraf ettiği gibi konularda da yer yer belli kişiler ya da gruplar tarafından kendilerine yönelik olarak bu suçun işlendiğini görmekteyiz.

Siyasilerin özellikle son dönemde oy kapasitelerini artırma adına seçim vaadi olarak mültecilerin gönderilmesi durumunu belirtmeleri üzerine mülteciler yeniden hedef haline getirilmiş ve bunun sonucunda da söz konusu suçun mağduru olma potansiyelleri artmıştır.

Nitekim VOA Türkçe'ye konuşan Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mehmet Nuri Gültekin son zamanlarda mültecilere yönelik önyargıların ve nefret söylemlerinin artmasının birinci nedenleri arasında, ülkede yaşanan ekonomik dalgalanmayı göstermiştir. Prof. Dr. Mehmet Nuri Güntekin'in verdiği röportajda "2011 yılındaki Suriyeli mültecilerin kitleler halinde Türkiye'ye gelmesinden sonra en ufak problemlerde, sosyal medyada ya da gündelik hayatta insanlar bütün sosyal sorunları Suriyelilere yükler oldular. Yapılan araştırmalarda sosyal problemler bakımından adli vakalar başta olmak üzere Suriyeli mültecilerin çok az bir oranının suça karıştığı sonucuna ulaşıldı. Dolayısıyla bu önyargıların yanlış olduğunu görüyoruz.

Ama bu önyargıların son zamanlarda çok daha fazla ön plana çıkmasının birinci nedeni; ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde insanlar en kolay komplo açıklamalarına daha yatkın olurlar. Dolayısıyla burada bir müsebbip arandığında Avrupa'da olduğu gibi göçmenlerin hedef gösterilmesi çok alışıldık bir durum. Yaşanan bu durum aslında sosyal bir gerçekliği ifade ediyor o da su; insanların toplumsal kriz dönemlerinde, ekonomik krizin yoğun olarak hissedildiği dönemlerde en zayıf olanlara doğru yöneldikleri aşikârdır." şeklindeki ifadelerinden de görüleceği üzere mülteciler en olumsuz olayda zayıf halka ya da diğer bir deyişle günah keçisi görülüp odak haline gelmektedirler.

X. Basın ve Sosyal Medyanın Mültecilere Bakışı

Van Dijk, "Haberlerin Bir Söylem Olarak İncelenmesi" başlıklı çalışmasında haber metinlerini kamusal söylemin bir parçası olarak değerlendirmekte ve disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemektedir. Ona göre haber analizi yapılırken metinle sınırlı kalınmamalı, aynı zamanda haberin üretim süreçleri ve okuyucular tarafından nasıl anlaşılacağı de analiz sürecine dahil edilmelidir (Dijk, 1988; Dijk, 2007, s.174). Haber metinleri gerçeği yansıtmaktan ziyade belirli grupların norm ve değerlerini yeniden üretmeye hizmet etmektedir. (Dijk, 2009, s.320-340).

Van Dijk'e göre eleştirel söylem analizi; toplumsal sorunlara odaklanan, iktidar ilişkilerinin söylem üzerindeki etkisini ortaya çıkaran, söylemi tarihsel ve ideolojik bir mekanizma olarak gören, toplum ve metin arasındaki bağlantıyı yorumlayıcı bir yaklaşımla açıklamaya çalışan, güç ile söylem arasındaki ilişkiye odaklanan bir analiz yöntemidir.

Nefret söylemi; her alanda karşılaşılan, günümüzün en büyük sorunlarından biridir ve yayılmasında en etkili araçlardan birisi de medyadır. Bu nedenle medyanın nefret söylemi inşasını nasıl etkilediğini anlamak ve aydınlatmak için mültecilerin hak ihlallerine maruz kaldığı haberlere yer verilmiştir. İnternet üzerindeki haberler ve sosyal medya paylaşımları aracılığıyla yapılan göçmen ve sığınmacılara odaklanan ekonomik ve nefret söylemli içeriklerin yer aldığı haberler oluşturmaktadır.

Türkiye24.net'in ilgili haberinde görüleceği üzere, Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ'ın, sosyal medya hesabından yaptığı açıklamada, "Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim zirveye ulaştığında mülteciler orman yangını çıkarıyor" ifadelerini kullanması, açıkça halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu işlemesiyle birlikte mesnetsiz suç isnadı açıkça nefret söylemi barındırmaktadır.

Yukarıda 'Maraş Muhabir' adlı Instagram hesabı gibi çoğu sosyal medya haber sayfasında paylaşılan haberler kapsamında, öldürme fiilini gerçekleştirdiği iddia edilen şüphelinin özellikle Suriye uyruklu olduğunun belirtilmesi ve uyruğunun belirtilirken 'Suriye' kelimesine sansür yapılması, nefret söyleminin sosyal medyaya bir yansımasıdır. Failin gerçekleştirmiş olduğu suç fiilinin, halk tarafından tüm mültecilere isnat edilmesi ve bunun üzerinden nefret söylemlerinin gerçekleştirilmesi kamu vicdanını yaralayan bir durumdur.

'Sondakikam' isimli Instagram uygulaması hesabının yaptığı yukarıdaki haberde 2019'da yapılan yerel seçimlerden bu yana Bolu Belediyesi Başkanlığı makamında bulunan ve aynı zamanda avukat olan Tanju Özcan'ın mültecileri siyaset malzemesi haline getirmesi hukukla, vicdanla ve aynı zamanda siyasetle bağdaşmayacak kadar ötekileştiricidir. Tanju Özcan sıklıkla nefret söylemlerinde bulunmakta , açıkça halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçu işlemektedir.

Zafer Partisi son seçim döneminde, seçilmeleri halinde mültecilerin geri gönderilmesinin gerekliliği konusunda bir algı ortaya atmış, devamında da Youtube dahil sosyal medya hesaplarından mültecileri hedef gösterir üslup barındıran haberler paylaşmaya başlamıştır. Yukarıda bunun bir örneğini görmekteyiz.

Sosyal medya üzerinden örgütlenen yüzlerce kişi, mahallede yaptıkları yürüyüşün ardından Suriyeli mültecilerin yaşadığı yerlere saldırıp ateşe vermeye çalışmıştır. Polis, olaylar başladıktan sonra mültecileri evlerinden tahliye etmiştir. Saldırganlardan Mehmet Ertunç, av tüfeğiyle Suriyeli Mustafa el Muhammed ve Hüseyin el Muhammed'in üzerine ateş açmıştır. Hüseyin el Muhammed yaralanmış, Mustafa el Muhammed hayatını kaybetmiştir.

Yaşanan vahim olayda mültecilerin, AİHS Madde 2 de düzenlenen yaşam hakkı, Madde 8 de düzenlenen özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı, AİHS Ek 1 No'lu Protokol'ün 1. maddesinde yer alan mülkiyet hakkı ihlal edilmiştir.

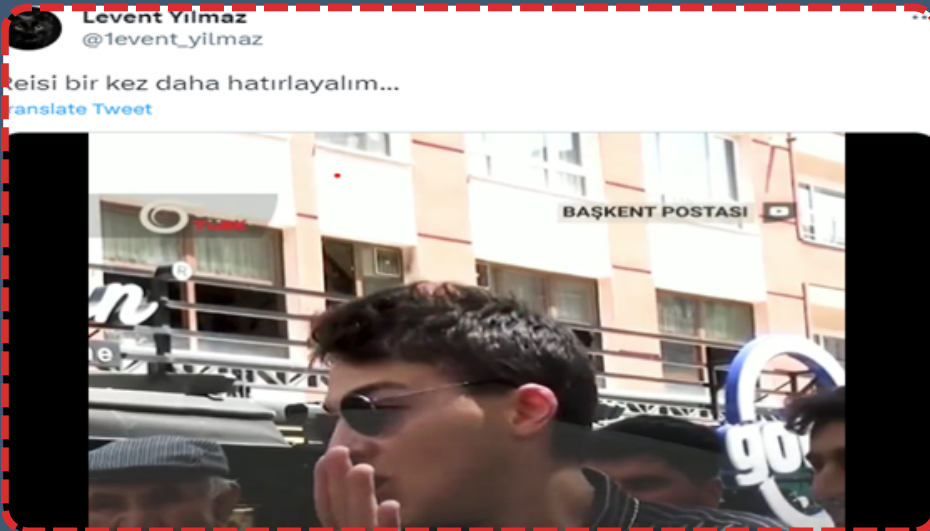

Yapılan sokak röportajında röportaj veren kişi, aleni bir şekilde ırkçılık ve hakaret içerikli sözler sarf ederek nefret söyleminde bulunmuş, mültecilere mesnetsizce suç isnat ederek halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu işlemiştir; ilgili röportajı paylaşan bir başka Twitter kullanıcısı ise, röportaj anında kameralara yansıyan iki mülteciye salt nefret ve hakaret içerikli söylemde bulunmakta tereddüt etmemiştir.

Bir diğer sorun ise, uluslararası arenada hayati önem arz eden nefret söylemi ve ırkçılık problemine rağmen ülkedeki vatandaşlar, bu tarz söylemlerde bulunurken herhangi bir yaptırım olmayacağı yönünde deneyim ve düşüncelerle bu tarz fiillerine fütursuzca devam etmektedirler.

2023 Genel seçimlerinde, Millet İttifakının Cumhurbaşkanı adayı Kemal Kılıçdaroğlu' nun, Seçim kampanyasında mülteciler üzerinden yürütmüş olduğu siyasetin, mülteci karşıtı ve öncesinde gerekçeleriyle ayrıntılı olarak değindiğimiz hukuka aykırılık teşkil eden seçim vaatlerinin kamuya açık alanlarda afişlere yansması...

Yapılan sokak röportajında röportaj veren kişi, aleni bir şekilde ırkçılık ve hakaret içerikli sözler sarf ederek nefret söyleminde bulunmuştur. Mültecilere yönelik dayanağı olmayan şekilde suç isnat ederek halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu işlemiştir.

Mültecilerin hırsızlık yaptığı iddiası ile topluluk tarafından kendilerine ağır derecede şiddet uygulanmış, işkence edilmiştir. Türkiye'nin de tarafı olduğu Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmeye, işkence yasağı ile ilgili düzenlenen AİHS Madde 3'e aykırı hareket eden bu kişiler hakkında işlem yapılıp yapılmadığı hususu açıklığa kavuşmamıştır.

2023 Genel seçimlerinde Meral Akşener, Seçim kampanyasında mülteciler üzerinden yürütmüş olduğu mülteci karşıtı ve hukuka aykırılık teşkil eden seçim propagandası ile mitinglerde ırkçılık ve nefret içerikli söylemlerde bulunmuş, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu işlemiştir.

Video / Yaşam / İzmir'de Suriyeli 3 kadını çocuklarıyla birlikte otobüs...

İzmir'de Suriyeli 3 kadını çocuklarıyla birlikte otobüsten atıp "Oh" çektiler | Video

10.09.2023 | 10:50

İzmir'in Gediz ilçesinde Suriyeli 3 kadın ve çocukları, seyir halindeki otobüste çıkan arbedenin ardından araçtan indirildi. Kaydedilen videoda otobüstekilerin "Defolun gidin ülkenize", "Ohh" dediği duyuluyor.

10.09.2023 tarihinde İzmir'in Gediz ilçesinde Suriyeli 3 kadın ve çocuklarının, seyir halindeki otobüste çıkan arbedenin ardından araçtan zorla indirildiğinin videosu sosyal medyada yayınlanmıştı. Videoda mülteci karşıtı sözler sarf eden ve aynı otobüste bulunan diğer yolcuların nefret söylemleri ile halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçunu işledikleri tespit edilmiştir.

Kayseri'nin Melikgazi ilçesinde Suriyeli bir şahsın 5 yaşındaki bir çocuğu taciz ettiği haberi ilçeyi ayağa kaldırdı. Gece, olaya tepki göstermek için toplanan kalabalık bazı araçları ters çevirdi, iş yerlerini ateşe verdi. Olaylara müdahale eden 5 polis yaralandı. Suriyeli şüpheli gözaltında.

XI. SONUÇ

Uluslararası hukuk, Cenevre Sözleşmesi ve insan hakları çerçevesinde mülteci kavramı, mültecilerin korunması ve haklarının garanti altına alınması için temel bir çerçeve sunmaktadır. Mülteci kavramı, uluslararası hukukun bir parçası olarak tanımlanmış ve korunma sağlanmıştır. Mültecilere sağlanan haklar, temel insan hakları ilkelerine dayanır ve mültecilerin insan onuruna uygun bir şekilde yaşamalarını sağlar.

Mülteci krizleri, uluslararası toplumun önemli bir sorunudur ve uluslararası hukukun müdahale mekanizmaları ve uluslararası yardım kuruluşları bu krizlerle mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Mülteci hukuku ve insan hakları arasındaki ilişki, mültecilerin korunması ve insan haklarının evrenselliğinin vurgulanması açısından kritik öneme sahiptir.

Devletlerin mülteci krizlerine yanıt olarak uluslararası hukuka uygun bir şekilde hareket etmeleri, mültecilere sağlanan korumayı ve hakları güvence altına almak için önemlidir. Uluslararası toplumun, mültecilere yönelik sorunlara çözümler bulmak ve mültecilerin insan haklarına saygı gösterildiği bir dünya yaratmak için iş birliği içinde çalışması gerekmektedir.

Bu rapor Göç ve İltica Komisyonu üyeleri; Av. Ahmet Mullahammed, Av. Mizgin Sınır, Av. Berivan Turan, Av. Muhammed Aşkım Kaya ve Av. Sıdar Eneş'in katkılarıyla hazırlanmıştır.

**DİYARBAKIR BAROSU
HAZİRAN 2025**